

ЕТИКЕТНА КАРТИНА СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Фабіан М.П.

Ужгородський національний університет

Семантика як наука вже із самого початку свого виникнення знаходилася у центрі уваги вчених, проте й досі характеризується недостатньою розробленістю своїх проблем у зв'язку з появою відносно нових галузей лінгвістики та завдяки посиленому інтересу мовознавців до вивчення когнітивного аспекту людської мови, зіставного дослідження споріднених мовних систем тощо. Без подальшої розробки семантичного аспекту мови неможливе цілісне й повне розуміння її природи, закономірностей функціонування та розвитку, тісного зв'язку з мисленням і поведінкою людей, а відтак свідомої цілеспрямованої боротьби за культуру мови, культуру мовлення.

Життя українського народу відображається в його мові, а отже український народ найповніше й найточніше виражає себе у формі своєї національної мови. Будучи продуктом духовної діяльності людини, мова одночасно виступає її знаряддям і матеріальним носієм. При цьому українська, як і інші мови світу, являє собою “неповторний людський досвід, неповторну точку зору, що забезпечує можливість взаємодоповнення різних культур” (Пінчук 1992:29). Як багатоаспектне соціальне явище сучасна українська літературна мова потребує вивчення не лише своєї внутрішньої структури та процесів функціонування, але й вираження в ній матеріальної і духовної культури. Отже, українська мова у своїх взаємозв'язках з культурою виступає як соціальне явище, що відображає тією чи іншою мірою решту соціальних явищ, охоплених культурою в широкому розумінні. Саме до таких важливих сфер взаємодії сучасної української літературної мови і суспільства належить етикет, який детермінується суспільними нормами, ситуативно обумовленим характером і національними особливостями.

Мовний етикет справедливо вважають культурним обличчям нації, оскільки він втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в різноманітних життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції і звичаї, мовний етикет українців є унікальною моделлю їх мовної діяльності, що знаходить своє відображення у системі мовних виразів, а їх прояв як у мові, так і поведінці людей, є своєрідним барометром духовної зрілості нації. І навпаки, нехтування законів мовного етикету, зневажливе ставлення до його регламентних правил призводить до глибоких корозійних процесів нації, які останнім часом, на жаль, прогресують і дуже часто трапляються в реаліях нашого буття. Визначальними при цьому виступають соціальні чинники, що нівелюють і знецінюють поведінкові приписи, виплекані українським народом упродовж століть. Тому так часто “постає вічне “як бути?”, як уберегти в дитині протягом життя все найкраще, що ввібрала вона з часів “спи, мій малесенький”?(власне, відтоді, з маітеринської школи, варто відкривати малечі мудрість і вагомість мовного етикету, що не тільки додасть їй духовної наснаги та енергії, а й полегшить шлях до людських сердець)” (Богдан 1998:7). Правила етикету виражають засоби конкретної реалізації моральної культури особистості, визначають міру злиття моральної свідомості із зовнішнім проявом поведінки. Цікавим, на наш погляд, є тлумачення *етикету* практичним словником синонімів української мови С.Караванського (Караванський 1993): “етикета – сов. етикет; кодекс добропристойности, правила ввічливости, церемонії, звичаї, формальності; пор. манери, оскільки воно дозволяє розглядати етикет не тільки як чисто моральне явище, але й таке, що має позаморальні сторони. Як синоніми самої лексики на позначення етикету в популярній літературі часто вживаються вирази “хороший тон”, “норми пристойності”, “гарні манери”, “тактовність”, “ввічливість” тощо. Основу етикету складають його принципи, найважливішими з яких виступають ввічливість (гуманність мотиву) і тактовність (доцільність способів об'єктивізації цього мотиву).

Етикетна лексика являє собою не лише систему засобів пізнання, а так само, як і пізнання, не відокремлена від інших сторін людського життя. На думку О.О.Потебні

(Потебня 1976), “те, що пізнаємо, впливає на нас естетично й морально. Мова – це рівночасно шлях витворення естетичних та моральних ідеалів”. При цьому кожна епоха, кожна культура, кожна сукупність звичаїв і традицій має свій уклад, “тільки їй притаманну суворість і м’якість, свою красу і свою жорстокість”(Вільчинський 1995:48). Лексико-семантична система сучасної української літературної мови відбиває цю специфіку етикету, оскільки вона належить до найрухливіших рівнів мови та найшвидше реагує на зміни, що в ній відбуваються. Семантику слів етикетної лексики української мови пронизують різні конотації, що пов’язують слова з життям мовного колективу, його побутом, звичками і традиціями (детальніше про це див. Фабіан 1998).

Сучасне мовознавство дедалі переконливіше доводить, що адекватне й поглиблене дослідження української, як і інших мов світу, передбачає вихід за її межі, звернення до людини – носія і творця мови у всій її різноманітності. Подібне вивчення проводиться на конкретному національно-історичному матеріалі, за допомогою якого стає можливим розробка таких актуальних проблем, як “співвідношення у мові індивідуального та соціального, випадкового і регулярного, ідіолекту та соціолекту” (Колесник 1999:117), а також вияв специфіки відображення “я” як лінгвістичної категорії в досліджуваному мовному матеріалі. Ця категорія, що має назву “мовної особистості”, включає сукупність здібностей та характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею об’єктивної дійсності й світу в цілому. На цій основі важливим є дослідження мовної картини світу (МКС), невід’ємною частиною якої виступають лексика, граматики, світоглядні засади носіїв мови, соціально-історичні форми існування мови і т.п. МКС розглядається нами як двобічна сутність: з одного боку, вона є ядром “національно-культурної спадщини, її фіксатором, скарбницею і транслятором” (Швед 1999:14), а з іншого боку, різноманітні можливості виникнення і розвитку мовної семантики і форм, що входять до складу МКС, самі залежать від звичаїв, менталітету, вірувань тощо носіїв мови на різних етапах їх історичного розвитку. Відмічена залежність розкриває дію людського фактора на мову, в глибині якого формується МКС. У цьому зв’язку необхідним і надзвичайно важливим вважаємо дослідження етикетної картини світу українців, оскільки саме вона охоплює і характеризує всі ділянки роботи й сторони життя українського народу. Наше життя неможливе без знання і прояву мовного етикету. Людина послуговується тим щодня і, до того ж, не один раз. Упродовж дня ми можемо кілька разів звертатись один до одного, вітатись, прощатись, вибачатись, робити компліменти, давати поради, прохати щось у когось, відмовляти комусь, запрошувати й приймати гостей, освідчуватись у коханні, когось комусь рекомендувати тощо.

І при цьому ми неминуче послуговуємось усталеними виразами чи окремими словами, які і складають наш мовний етикет у дії, що в цілому обслуговує весь комунікативний акт. Мовний етикет, зберігаючи традиційну структуру етикетних виразів, не є закритою системою і йому властива гнучкість і динаміка.

Етикетну лексику сучасної української літературної мови складають слова й вирази, що використовуються українцями для прояву глибокої поваги, шанобливого ставлення до когось, чого-небудь (*ністет*), визнання когось, чого-небудь (*честь*), захоплення кимось, чимось (*схиляння*), шани (*увага*), прихильного ставлення й почуття поваги, що ґрунтується на визнанні великих чеснот, суспільної ваги, заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось (*повага, поважання, пошана, шана, шаноба*). Етикетну картину світу українців, крім власне форм і засобів вираження етикету, складають стереотипи вітання, звертання, знайомства, запрошень, побажань, благословінь, віншувань, висловлювання вдячності, вибачення, прощання тощо. Самобутність українського народу, як і інших народів, поряд з традиціями, ціннісними орієнтаціями й культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. Тут концентруються риси національної вдачі й національного характеру: уважне ставлення до когось, прихильність, доброзичливість, турбота про когось (*уважність, приязнь, прихильність, ласка*), чесна поведінка, чесне, самовіддане ставлення до когось, чогось (*чесність*), усвідомлення своєї громадської ваги, громадянського обов’язку (*гідність*)

тощо. Людина при цьому наділена рисами, що відповідають етикетним стереотипам поведінки: яка добре зарекомендувала себе, користується авторитетом, здобула визнання, на яку можна покластися (*солідний*), яка сповнена найщирішої поваги, шани (*святоблиий*), шанобливо ввічлива до людей (*чемний*), виражає сміливість, непохитність, впевненість, твердість характеру, наполегливість, енергійність, завзятість (*рішучий*) і сповнена особистою гідності, самоповаги (*гордий*). На жаль, до етикетної картини світу українців відносяться і негативні, неетикетні риси й властивості людини: зневажливе, нечемне ставлення до когось (*неповага, неповажання*), почуття неприязні, неприхильності, відсутність бажання робити, виконувати що-небудь (*нелюбов*), почуття зверхності, зневаги, презирства, відсутність поваги у ставленні до когось, байдужість (*погорда, презирство, неласка*), неввічливе ставлення до когось, відсутність належної пошани (*непошана*), недружелюбне, вороже ставлення (*неприязнь*), байдужість, відсутність турботи, піклування, навмисне приниження чиеїсь гідності (*зневага*), нешанобливе ставлення до чого-небудь загальноновизнаного, неуцке перекручування, опоганення, опошлення чогось (*профанація*), надмірна гордість, пиха, зарозумілість, зазнайство (*зверхність, пиха*). Про таку людину кажуть, що вона не виявляє поваги до інших (*нешанобливий*), ставиться з погордою або зневагою до інших (*зазнайство*), неприхильно, неприязно, недобррозичливо ставиться до когось (*неприхильний*), порушує прийняті положення, закони, правила (*нелояльний*), дії й учинки якої суперечать законам моралі, вимогам честі, порядності (*нечесний*) і яка поводить себе гордовито, пихато, занадто самовпевнено, вважаючи себе у чомусь вищим від інших (*зарозумілий*). У сучасній українській мові словом *нечисть* називають негідних, нікчемних людей, що викликають зневагу й презирство, прирівнюючи їх до бруду, сміття, нечистого духа, біса, дідька, Сатани, відьми, а також тварин, комах і т.ін., що викликають у людини огиду, неприємні почуття тощо.

Мовна поведінка українців, без сумніву, поєднана з їх загальною культурою, етнопсихологічними рисами й індивідуальними особливостями. Мовний етикет не обмежується розмовно-побутовим стилем. Зараз правомірно говорити й про етикет приватної розмови, наукової рецензії, ділового листа, шкільного уроку, переговорів, спілкування за допомогою інтернету, електронної пошти тощо. У всіх цих випадках, попри спільних рис, етикет відзначається своєрідністю прояву. Особливості мовного етикету простежуються у виборі слів та виразів, їх поєднанні, що зумовлюється заздалегідь передбаченим ритуалом мовної ситуації, її специфікою. А тому дуже важливо дотримуватися етикетних принципів щодня і за будь-яких обставин. Мовний етикет українців, увібравши найдавніші звичаї і традиції, утворює цілісну систему, що слугує їм у найрізноманітніших ситуаціях спілкування і є одним із фрагментів, які розкривають своєрідність їх національно-мовної картини світу.

Література

Богдан 1998: Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність.- Київ: Рідна мова, 1998.

Вільчинський 1995: Вільчинський Ю.М. Олександр Потебня як філософ.- Львів: ЛДУ, 1995.

Караванський 1993: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови.- Київ: Кобза, 1993.

Колесник 1999: Колесник Д.М. Щодо проблеми мовної особистості як категорії лінгвістики // Проблеми сучасної зарубіжної літератури, проблеми сучасної лінгвістики.- Черкаси 1999.- № 3.- С. 117-121.

Пінчук 1992: Пінчук О.Ф. Мова, людина, нація // Актуальні проблеми соціолінгвістики.- Київ 1992.- С. 24-31.

Потебня 1976: Потебня А.А. Язык и народность // Эстетика и поэтика.- Москва 1976.- С. 252-285.

Фабіан 1998: Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах.- Ужгород: ІВА, 1998.

Швед 1999: Швед І.А. До питання про мовну картину світу // Проблеми зіставної семантики.- Київ 1999.- С. 13-16.

Summary

The present article deals with one of the most urgent problems of modern linguistics – the interrelation between the language and the society. Much attention is paid to the investigation of the Ukrainian language and culture. On the example of etiquette, the author studies certain aspects of the Ukrainian nationally-specific language mapping of the world.